

INSCRIPTII PALEOCREȘTINE INEDITE DIN TOMIS

În colecția Muzeului de Arheologie din Constanța și în cea a Institutului de Arheologie din București, se păstrează câteva fragmente de inscripții paleocreștine în limba greacă, descoperite întâmplător la Constanța, în decursul timpului. Deoarece nu par lipsite de importanță și sînt inedite, am socotit necesară publicarea lor în rîndurile de mai jos¹.

1. — Placă fragmentară de marmură albă-vineție, probabil mai veche, reîntrebuințată, ruptă în partea dreaptă și știrbită în marginea de jos. Dimensiuni : 0,30 m lungime, 0,285 m lățime și 0,055—0,058 m grosime. Înălțimea literelor : 0,05—0,07 m. Descoperită întâmplător în luna ianuarie 1968, în cartierul „Tomis Nord” din Constanța. Azi în Muzeul de Arheologie din Constanța : Inv. nr. 17 470. Fig. 1.

Parte din marginea de sus și cea din stînga, pe aproape toată lungimea ei, s-au păstrat întregi. Marginea de jos a plăcii e știrbită și teșită pe dos. Faptul că ultimul rînd al inscripției se află chiar în margine, duce la presupunerea că textul ei mai continua și în jos, însumînd probabil patru rînduri.

Inscripția e scrisă cu litere mari, săpate adînc și oarecum neregulate și colțuroase. Înainte de cioplirea literelor, suprafața plăcii de marmură a fost liniată cu un obiect ascuțit. Se disting clar cîte două linii incizate deasupra și între rîndurile inscripției, la distanțe inegale unele față de altele. Astfel, deasupra rîndului 1 e incizat un interval lat de 1,4 cm ; între r. 1 și 2 altul cu lățimea de 1 cm, iar între r. 2 și 3 un al treilea lat de 2,2 cm. Totuși aceste intervale inegale n-au fost respectate, pentru că, dacă între r. 1 și 2 distanța e de circa 2 cm, între r. 2 și 3 ea este de 4—5 cm.

În r. 1 se păstrează primele cinci litere întregi și parte din a VI-a, care, judecînd după restul ce se observă pe piatră și după sensul cuvîntului din care face parte, este în mod sigur un sigma rotund. Primele două litere din r. 1 (MA) sînt singurele legate între ele.

¹ Mulțumim și pe această cale lui Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de Arheologie din Constanța, care a binevoit să ne cedeze pentru publicare fragmentele de inscripții păstrate în acel muzeu.

Fig. 1. Inscripție menționind un martir și episcop.

Din r. 2 se păstrează șase litere întregi și parte din a VII-a, care în mod cert este tot sigma rotund.

În r. 3 au rămas întregi numai primele patru litere. A V-a este Y, din care s-a păstrat numai hasta oblică din stînga.

Lectura probabilă a inscripției este următoarea :

Μάρτυ[ς Χριστοῦ]

καὶ ἐπί[σκοπος]

ἐν τα[ῦθα κεῖται]

Τίτος? Φίλος?]

În traducere : „Aici zace martirul lui Hristos și episcopul Titus ? Philus (?)”.

Sfîrșitul secolului IV — începutul secolului V.

Adverbul ἐν ταῦθα, întâlnit de obicei la început, dar uneori și în mijlocul textului, totdeauna înaintea verbului și a numelui propriu², asigură caracterul funerar al inscripției. Întregirea substantivelor μάρτυς și ἐπίσκοπος, din r. 1 și 2, de asemenea pare asigurată. Ceea ce rămîne o enigmă este numele propriu de persoană, care presupunem că se afla în al IV-lea și ultimul rînd al inscripției cu adevărat lapidare.

² Cf. I. Barnea, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 268, pl. I/6.

Cuvintele *μάρτυς* și *ἐπίσκοπος* din textul inscripției pot fi puse în legătură cu cele relatate în *Acta Sanctorum*, la 3 ianuarie, cu privire la pătımirea martirului și episcopului Titus sau Philus din cetatea Tomis: „prins între recruți, sub împăratul Licinius, refuza să facă serviciul militar; bătut pînă la moarte, aruncat în închisoare, pus pe stîlp pînă la răspuns, aruncat în mare și corpul adus pe țarm, a fost înmormîntat de bărbați foarte evlavioși în proprietatea agricolă a lui Amandus, bărbat evlavios, unde s-au făcut îngrijiri deosebite”³. Unele texte confundă pe Titus (Philus?) cu Theogenes, episcop de Cizic sau Parium în Hellespont, care a suferit moarte de martir într-un chip asemănător, sub același împărat⁴.

E probabil că inscripția de față ar fi lămurit această confuzie, dacă s-ar fi păstrat întreagă. În starea fragmentară în care se află, ea ne limitează însă numai la unele ipoteze. Folosind analogia celor două inscripții descoperite, una mai înainte la Axiopolis⁵, iar cealaltă de curînd la Niculițel, în teritoriul cetății Noviodunum⁶, care confirmă existența unor martiri înregistrați de Martirologii în localitățile respective, presupunem că această inscripție ar putea constitui o confirmare despre existența la Tomis a unui episcop cu numele Titus sau Philus, martirizat în timpul persecuției lui Licinius, din anii 319—320. Dacă această presupunere s-ar adevăra, am avea confirmarea epigrafică a numelui celui de al doilea episcop de Tomis menționat de Martirologii, primul fiind Evangelicus, cunoscut numai din povestirea despre martirizarea lui Epictet și Astion la Halmyris, în timpul lui Dioclețian⁷. Continuînd să rămînem în domeniul ipotezelor, putem presupune că mormîntul martirului-episcop, care va fi fost simplu, ca de obicei, în prima sa etapă, a fost refăcut către sfîrșitul secolului IV — începutul celui de al V-lea, sub forma unei construcții mai mari (*martyrium*), la intrarea căreia s-a așezat „pisană” ajunsă pînă la noi în stare fragmentară. Rămîne ca o altă descoperire viitoare să confirme sau nu ipo-

³ „In Tomis civitate natalis Titi (în altă parte Philii) Episcopi qui sub Licinio inter tyrones comprehensus, cum nollet militare, caesus ad mortem, carcere mancipatus, missus in cippo est, donec relatione esset responsum: dimissoque in mare delato corpore eius in littore, a religiosissimis viris depositus est in villa Amandi religiosi viri, ubi fiunt curationes magnae”. *Fontes Historiae Dacoromanae*, II. București, 1970, p. 704—707. *Acta Sanctorum*, t. I: *Ianuaris*, Paris, 1866, p. 133, situîndă pătımirea martirului Titus (Philus) la 3, nu la 1 ianuarie, cum rezultă din *Fontes...*, *loc. cit.*

⁴ *Acta Sanctorum*, *op. cit.*, p. 133—135. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (Propylaeum ad *Acta Sanctorum* Novembris), Bruxelles, 1902, col. 368, descrie pătımirea ieromartirului Theo(a)genes, episcop de Parium, în Hellespont, asemănătoare cu cea a lui Titus (Philus?) de la Tomis, despre care nu face nici o mențiune. După restituirea mai nouă a textului Martirologiului Hieronymian, Theogenes, fiu de episcop din Paros, în Hellespont, a fost martirizat sub Licinius în felul arătat mai sus și înmormîntat la *villa* lui Amantus. *Acta Sanctorum*, Novembris, t. II, 2: *Martyrologium Hieronymianum*, Bruxelles, 1931, p. 23—24.

⁵ I. Barnea, *op. cit.*, p. 280.

⁶ V.-H. Baumann, *Considerații preliminare asupra bazilicii creștine din satul Niculițel (jud. Tulcea)*, în *Pontica*, 5, 1972, p. 554—558; idem, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, XLI, 1972, 2, p. 17—26 și în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 189—202.

⁷ I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 380.

tezele în legătură cu inscripția de mai sus, — ipoteze determinate de existența în textul ei a substantivelor *μάρτυς* și *ἐπίσκοπος*.

2—3. — Două fragmente dintr-un monument tronconic, mai strîmt la bază, din marmură albă zaharoidă-vineție, descoperite la Tomis, în condiții necunoscute. Muzeul de Arheologie din Constanța : Inv. 5 742. Fig. 2—3.

Unul (fig. 2) are lungimea 0,16 m, înălțimea 0,10 m și grosimea 0,075 m. Celălalt (fig. 3) măsoară 0,22 m lungime, 0,12 m înălțime și 0,135 m grosime. Ambele păstrează în partea de jos, într-un chenar circular, lat de 0,06 m, cite un rest de inscripție în limba greacă, cu

Fig. 2.—3. Fragmente dintr-un monument dăruit pentru „pomenirea și odihna” unui necunoscut.

litere înalte de 0,05—0,06 m, cioplite regulat și adînc, unele aproape à jour. În partea de sus a ambelor fragmente, în special a celui din fig. 3, se observă resturi dintr-un decor sculptat în relief puțin înalt, probabil o scenă sau reprezentări cu caracter religios creștin.

În fragmentul din fig. 2 se păstrează primele patru litere întregi și a cincea mai mult de jumătate din substantivul *μνήμη*, a cărui completare la cazul genitiv nu dă loc la nici o îndoială. De observat în plus că literele MN și MH sînt legate între ele, suprimîndu-se în felul acesta o hastă verticală și făcîndu-se economie de spațiu, în afară de efectul estetic plăcut pe care-l provoacă cele două ligaturi. Înaintea substantivului *μνήμη* se mai păstrează jumătatea inferioară din hasta verticală a literei P, ultima din prepoziția *ὑπέρ*, ce se afla, ca de obicei, în acest loc.

În partea de jos a fragmentului din fig. 3 se păstrează șase litere întregi și a șaptea în cea mai mare parte, din mijlocul substantivului *ἀναπαύσεως*. Cazul genitiv al acestui substantiv asigură, dacă mai era nevoie, și cazul substantivului *μνήμη*. În cuprinsul cuvîntului *ἀνάπαυσις* sînt frumos legate între ele literele AY.

Lectura celor două fragmente de inscripții la un loc este în mod sigur următoarea: [† Ὑπὲρ] *μνήμη[ς καὶ] ἀναπαύσε[ως] . . .*

În traducere: „+ Pentru pomenirea și odihna lui...”

După forma literelor și tehnica în care sînt săpate, monumentul aparține epocii lui Anastasius sau Iustinian I.

Monumentul tronconic la baza căruia se afla săpată inscripția de mai sus, era probabil un vas pentru aghiasmă sau pentru altă întrebuințare, în vreo bazilică creștină din Tomis. Din nefericire, lipsește tocmai numele celui care a făcut în dar acest monument „pentru pomenirea și odihna” sufletului lui și, poate, și a altora din familia sa⁸.

4 — Fragment de inscripție din marmură albă-vineție, lung de 0,17 m, înalt de 0,12 m și gros de 0,063 m. Înălțimea literelor 0,06 m. Descoperit la Constanța, în condiții necunoscute. Azi în colecția Institutului de Arheologie din București : L. 1478. Fig. 4.

Fragmentul face parte dintr-un mic monument cu baza circulară, asemănător, dacă nu chiar identic și din aceeași marmură ca și fragmentele de la nr. 2—3. În partea de jos, de jur împrejur, el avea aceeași inscripție, cu litere mari, regulate și cioplite adînc. Deosebirea constă numai în faptul că monumentul din care este rupt fragmentul din fig. 4 nu pare să fi fost tronconic, ci în formă de tambur cilindric. Din inscripția executată probabil cu același tipar ca și precedenta, au rămas întregi numai trei litere (ΠΑΥ), dintre care două (ΑΥ) de asemenea legate între ele. A IV-a literă, sigma lunar, se păstrează aproape în între-

⁸ Cf. pentru inscripții asemănătoare, din aceeași perioadă de timp (sec. V—VI) : A. M. Schneider, *Die Brotvermehrungskirche von et-ṭabga am Genesarethsee und ihre Mosaiken*, Paderborn, 1934, p. 53—54 și fig. 1 și 10 ; *Supplementum epigraphicum graecum*, VIII, 1, 1937, nr. 5, 867 și 869 ; L. Jalabert-René Mouterde-Cl. Mondésert, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, t. IV, Paris, 1955, nr. 1636 ; V. Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. 182.

Fig. 4. Fragment dintr-un monument dăruit pentru „pomenirea și odihna” unui necunoscut.

gime, iar la extremitățile din stînga și din dreapta se distinge cite un rest din literele A și E.

Textul era același ca și al fragmentelor nr. 2—3 :

[† Ὑπὲρ μνήμης καὶ ἀναπαύ]σ[εως...

Epoca lui Anastasius-Iustinian I.

Singurul care putea diferi va fi fost numele propriu de la sfîrșitul formulei consacrate. În partea de sus a inscripției se mai păstrează un rest din relieful greu de definit, ce împodobește micul monument și care, probabil, va fi fost același ca și pe monumentul precedent.

5 — Fragment de marmură albă zaharoidă, cu patină gălbuie, lung de 0,21 m, lat de 0,125 m și înalt de 0,11 m. Înălțimea literelor : 0,05—0,06 m. Descoperit în august 1969, cu prilejul unor săpături pentru stația de epurare a apei, în fața clădirii Institutului de Proiectare al județului Constanța (IJP, fost DSAPC)⁹. Azi în Muzeul de Arheologie din Constanța. Inv. nr. 19.770. Fig. 5.

Fragmentul provine dintr-un monument în formă de tambur cilindric, aproape identic cu cele de la nr. 2—3 și 4, avînd la bază aceeași

⁹ În aceeași zonă au fost descoperite în 1956 două interesante capitelluri-impostă, de factură locală, ambele decorate cu semnul crucii și ornamente vegetale și geometrice. I. Barnea, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 341—343, fig. 10/1—2.

Fig. 5. Fragment dintr-un monument dăruit pentru „pomenirea și odihna” lui Serghie

inscripție. Deosebirea constă în marmura fără vine albastre și în numele propriu de la sfârșitul textului stereotip, în cazul de față singurul păstrat aproape întreg. Textul inscripției era foarte probabil următorul : [† Ὑπὲρ μνήμης καὶ ἀναπαύσεως Σ]έργους.

În traducere : „+ Pentru pomenirea și odihna lui Serghie”. Epoca lui Anastasius-Iustinian I.

Așa cum se înfățișează, Σέργους pare o greșeală, în loc de Σεργίου, genitivul de la Σέργιος, nume destul de des întâlnit în aceeași perioadă de timp, mai ales în inscripții din Siria, unde exista renumitul centru de pelerinaj de la Sergiopolis (Rusafa), cu mormântul sfântului Sergiu ¹⁰.

Crucea sculptată la sfârșitul numelui se afla probabil la începutul inscripției.

Fragmentele nr. 2—3, 4 și 5 confirmă existența la Tomis, către sfârșitul secolului V și în prima jumătate a secolului VI, când meșteșugurile, comerțul și viața urbană în general, cunosc o ultimă perioadă de înflorire pe teritoriul Sciției Mici, a unui atelier de sculptură, care, printre altele, executa, uneori după șabloane, monumente sculpturale din marmură de import, multe din ele, dacă nu majoritatea, destinate bazilicilor din capitală și din alte centre ale provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră.

¹⁰ Cf. H. Spanner-S. Guyer, *Rusafa*, Berlin, 1926 și L. Jalabert-René Mouterde, *op. cit.*, t. I—V, Paris, 1929—1959, *passim*.

INSCRIPTIONS PALÉOCHRÉTIENNES INÉDITES DE TOMI

Résumé

Dans la collection du Musée d'Archéologie de Constantza et dans celle de l'Institut d'Archéologie de Bucarest sont conservés quelques fragments d'inscriptions paléochrétiennes en grec, découverts fortuitement à Constantza, l'antique Tomi, au cours du temps et encore inédites, bien qu'elles ne semblent pas être sans importance.

1. Plaque fragmentaire de marbre blanc-bleuâtre portant les mots $\mu\alpha\rho\tau\upsilon[\varsigma]$ et $\varepsilon\pi\iota[\sigma\kappa\omicron\pi\omicron\varsigma]$ et que l'auteur met en relation avec un martyr et évêque, probablement Titus (Philus?) mentionné dans certains textes des Martyrologes pendant la persécution de Licinius. Il paraît que l'inscription appartenait à un *martyrium* construit vers la fin du IVe siècle — le début du Ve siècle, au tombeau plus vieux du martyr-évêque inconnu (fig. 1).

2—3. Deux fragments de la même inscription existante à la base d'un pièce tronconique de marbre blanc-bleuâtre offert à une des basiliques chrétiennes de Tomi „en souvenir et pour le repos de l'âme“ d'un quelconque dont le nom ne se conserve pas (fig. 2—3).

4. Fragment d'inscription ressemblante, sur une pièce du même marbre et presque identique à la précédente (fig. 4).

5. Fragment de marbre blanc, saccharoïde, à patine jaunâtre, d'une pièce semblable et portant la même inscription que ceux des numéros 2—3 et 4, dont se conserve seulement le nom $[\Sigma]\varepsilon\rho\gamma\iota\omicron\upsilon\varsigma$ au lieu de $\Sigma\varepsilon\rho\gamma\iota\omicron\upsilon$, génitif de $\Sigma\varepsilon\rho\gamma\iota\omicron\varsigma$ (Serge), le défunt pour „la mémoire et le repos“ duquel on a fait don du monument respectif (fig. 5).

Les fragments nos. 2—3, 4 et 5, datés à l'époque d'Anastase — Justinien I, confirment l'existence à Tomi, vers la fin du Ve siècle et dans la première moitié du VIe siècle, lorsque les métiers, le commerce et la vie urbaine en général, connaissent une dernière période de prospérité sur le territoire de la Scythie Mineure, d'un atelier de sculpture, lequel, entre autres, exécutait, parfois d'après des modèles faits d'avance, des monuments sculpturaux en marbre d'importation, beaucoup d'entre eux, sinon la plupart, destinés aux basiliques de la capitale et d'autres centres de la province comprise entre le Danube et la Mer Noire.

Tableau des illustrations

Fig. 1 Inscription mentionnant un martyr et un évêque.

Fig. 2—3 Fragments d'un monument érigé „en la mémoire et pour le repos“ d'un inconnu.

Fig. 4 Fragment d'un monument érigé „en la mémoire et pour le repos“ d'un inconnu.

Fig. 5 Fragment d'un monument dont on a fait don „en la mémoire et pour le repos“ de Serge.

UNVERÖFFENTLICHTE ALTCHRISTLICHE INSCRIFTEN AUS TOMIS

Zusammenfassung

In den Sammlungen des Archäologischen Museums von Constanța und denjenigen des Archäologischen Instituts in Bukarest werden einige Fragmente altchristlicher Inschriften in griechischer Sprache aufbewahrt, die im Laufe der Zeit zufällig in Constanța, dem alten Tomis, gefunden wurden und noch nicht veröffentlicht wurden, obwohl es scheint, daß sie nicht ohne Bedeutung sind.

1. Fragment einer Platte aus bläulich-weißem Marmor mit den Worten $\mu\acute{\alpha}\rho\tau\upsilon[\varsigma]$ und $\epsilon\pi\acute{\iota}[\sigma\kappa\omicron\pi\omicron\varsigma]$, die der Verfasser mit einem Märtyrer und Bischof, wahrscheinlich Titus (Philus?) in Verbindung bringt, der von einigen Texten der Märtyrergeschichte zur Zeit der Verfolgungen des Licinius erwähnt wird. Man hat den Anschein, daß die Inschrift zu einem *martyrium* gehörte, das gegen Ende des 4. und Anfang des 5. Jh. bei dem älteren Grab des unbekannten Märtyrerbischofs errichtet wurde (Abb. 1).

2—3. Zwei Fragmente aus einer und derselben Inschrift am Fuße eines kegeltumpfförmigen Stückes aus bläulichweißen Marmor, das einer der christlichen Basiliken in Tomis „zum Gedenken und der Seelenruhe“ eines Menschen gestiftet wurde, dessen Name nicht erhalten geblieben ist (Abb. 2—3).

4. Fragment einer ähnlichen Inschrift, auf einem Stück des gleichen Marmors, der mit dem vorhergehenden nahezu identisch ist (Abb. 4).

5. Fragment aus weißem zuckerartigen Marmor mit gelblichem Schimmer aus einem ähnlichen Stück und mit der gleichen Inschrift wie diejenigen unter Nr. 2—3 und 4, wovon nur der Name $[\Sigma]\epsilon\rho\gamma\omicron\upsilon\varsigma$, statt $\Sigma\epsilon\rho\gamma\iota\omicron\upsilon$, Genetiv von $\Sigma\epsilon\rho\gamma\iota\omicron\varsigma$ (Sergius) erhalten geblieben ist, der Name des Verstorbenen, für dessen „Andenken und ewige Ruhe“ das betreffende Denkmal gestiftet wurde (Abb. 5).

Die Fragmente Nr. 2—3, 4 und 5, die in die Zeit des Anastasius-Justinian I. datiert werden, beweisen, daß in Tomis gegen Ende des 5. Jh. und in der ersten Hälfte des 6. Jh., als das Handwerk, der Handel und das städtische Leben im allgemeinen eine letzte Blütezeit auf dem Gebiet der Scythia Minor erlebten, eine Bildhauerwerkstatt bestanden hat, die u.a., manchmal nach Schablonen Bildhauerwerke aus importiertem Marmor anfertigte, wovon viele, wenn nicht die Mehrzahl für die Basiliken der Hauptstadt und anderer Städte der Provinz zwischen der Donau und dem Schwarzen Meer bestimmt waren.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1 Inschrift, die einen Märtyrer und Bischof erwähnt.
 Abb. 2—3 Fragmente eines Denkmals, das für das „Andenken und die ewige Ruhe“ eines Unbekannten gestiftet war.
 Abb. 4 Fragment eines Denkmals, das für das „Andenken und die ewige Ruhe“ eines Unbekannten gestiftet war.
 Abb. 5 Fragment eines für das „Andenken und die ewige Ruhe“ des Sergius gestifteten Denkmals.